

УДК 130.2

Кочилкова Н. С.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОРУБІЖНІ ІНТЕРАКЦІЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Досліджуються основні особливості формування культури у порубіжному просторі. Поява (культурних) меж є перманентним процесом для порубіжних культур, оскільки сама межа є неактуалізованою порубіжною лінією, що впливає на трансформації не тільки культури, а й географічних і політичних кордонів держави. Наводяться історичні наративи, що підтверджують тезу про порубіжність української культури. Творення історії української культури відбувається під впливом двох культурологічних та чотирьох географічних напрямків. Уявна географія, що поділяє регіони держави за різними хвилями впливу, сьогодні відіграє ключову роль у дослідженні регіональних відмінностей та ідентичностей сучасних українців, та водночас засвідчує, що коливання української культури між двох центрів є природнім.

Ключові слова: контекстуальність, наратив, порубіжжя, українська культура.

Исследуются основные особенности формирования культуры в пограничном пространстве. Выявление (культурных) границ – это перманентный процесс для пограничных культур, поскольку сама граница является неактуализированной пограничной линией, влияющей на трансформации не только культуры, но также географических и политических границ государства. Приводятся исторические нарративы, подтверждающие тезис о том, что украинская культура является пограничной. Созидание истории украинской культуры происходит под воздействием двух культурологических и четырёх географических направлений. Воображаемая география, разделяющая регионы по разным волнам влияния, сегодня играет ключевую роль в исследовании региональных отличий и идентичностей современных украинцев, и одновременно свидетельствует о том, что колебание украинской культуры между двух центров является естественным.

Ключевые слова: контекстуальность, наратив, пограничье, украинская культура.

Fundamental peculiarities of forming the culture in border space have been investigated. Appearance of (cultural) borders is a permanent process for borderland's cultures, because border is a non-actualized line affecting not only the transformation of culture, but also geographical and political borders. Historical narratives that verify thesis about Ukrainian culture as boundary culture have been cited. Creation the History of Ukrainian Culture has been influenced by two of the four cultural and geographical areas. Virtual geography that divides regions into different waves of influence, plays a key role in the study of regional differences and identities of modern Ukrainians, and at the same time suggests that fluctuation in Ukrainian culture between the two centers is natural.

Key words: contextuality, narrative, border, Ukrainian culture.

Багатоманіття української культури споконвіку було та залишається продуктом соціальних інтеракцій українського порубіжжя, географічного, політичного, культурного та економічного. Відтак, будь-який феномен української культури можна розглядати з позиції теорії порубіжжя, що відкриває можливість більш глибокого, філософського осмислення нашої культури у сучасних умовах. Дана стаття базується на працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Особливого значення надається українським дослідникам, праці яких можна розглядати в якості практичного підтвердження тези про те, що українська культура є виключно порубіжною. Саме тому ми звернулися до робіт В. Б. Антоновича, Я. Грицака, М. Костомарова, Н. Яковенко.

Порубіжжя охоплює собою динамічну дійсність, що складається з різних вимірів кордону: історичний, просторово-культурний, вимір ідей, нормативний, економічний, матеріальний та людський, агентальний. Серед перелічених вимірів, в першу чергу, нас цікавить просторово-культурний, оскільки саме тут кордон постає як рубіж, завдяки якому держава здійснює свою владу та показує власний суверенітет. Важливим доповненням просторово-культурного виміру є вимір ідей. У цьому вимірі створюються концепції кордону, які виявляють себе в колективних уявленнях, баченні «нас» та «інших». Саме тут з'являються символічні, релігійні або етнічні бар'єри, та виникає порубіжна культура. Як зазначають дослідники, «це культура, що інколи дозволяє і / або уповноважує додаткові або взаємозалежні

відносини, або інше, що сприяє змішуванню культур, надаючи ріст новій культурі» [9, с. 2]. Творення (культурних) меж є перманентним процесом для порубіжних культур, оскільки межа є неактуалізованою порубіжною лінією, що впливає на трансформації не тільки культури, а й географічних, політичних кордонів держави. Таким чином, межа абстрактно символізує кордон будь-де та будь на чому. Вона перетворюється у кордон, який виступає і лінією, і рубежем, і краєм.

Порубіжжя є зоною зі своєю, тільки їй притаманною неповторною культурою. Але така культура завжди у своєму прояві центрована на стурбованість, оскільки залежить від того, що ззовні впливає на кордони та межі. Вирішальним елементом існування порубіжжя стають взаємодії («інтер-акції») у вигляді проникнення до порубіжних територій елементів сусідньої культури. Як засвідчує практика, маленькі рухи у порубіжному просторі можуть спричинити до таких величезних змін, котрі кладуть початок великим «відмінностям». Процес перетину може перетворити інсайдера на аутсайдера або іноземця та ворога.

У процесі перетину межі набувають не тільки просторової, але й темпоральної площини, та стають критичними митями зустрічей опозиційних ситуацій, територій та держав. Порубіжжя стає подією, яка «трапляється» за умов перетину. Відтак, порубіжна культура – це подія-зустріч саме «тут», «зараз» і «більш ніколи». Сила порубіжжя перевищує свою стримуючу матеріальну форму, та виникає із особливої інтерпретації, що є результатом часто насильницької практики. На думку дослідників, порубіжжя, – це нормативна ідея, віра в існування та безперервність територіально закріпленої та диференційованої влади. Відповідно, кордон периферії або нації-держави – це перш за все законний факт.

Творення історії української культури відбувається під впливом двох культурологічних та чотирьох географічних напрямків. Культура Сходу та культура Заходу представлені хвилями впливу на українську культуру в праці відомого українського історика І. Шевченка «Україна між Сходом та Заходом» [4]. Уявна географія, що поділяє регіони держави за різними хвилями впливу, сьогодні стає ключовим моментом у дослідженні регіональних відмінностей та ідентичностей сучасних українців, та водночас засвідчує, що коливання української культури між двох центрів є природнім.

Яскравим прикладом таких коливань може слугувати дослідження Н. Яковенко «Вибір імені *versus* вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.)». «Кастинг» імен української держави, що опирався на грецький Схід та латинський Захід, завершується досить непередбачуваним фіналом, з точки зору тих культур, що усіяло намагалися утвердити свій вплив на українських територіях. Як зазначає дослідниця, «Україна» стає назвою надії, сподівань на формування держави, вільної від будь-яких закордонних, чужих впливів [5, с. 65]. Водночас «Україна» – це назва суто порубіжної території, тобто сама назва фіксує природу такої держави.

Історія української культури як дисципліна з'являється як результат активної наукової та просвітницької діяльності української імміграції, починаючи з 20-х рр. XX ст. Українські меншини за кордоном можна цілком називати «рішучими меншинами», які кожен день вносять свій посильний вклад у розбудову української держави та її культури. Сьогодні українська діаспора активно підтримує зв'язки із Батьківщиною завдяки можливостям, які надають кібер-кордони та віртуальні соціальні мережі. Обговорення актуальних проблем української культури на усіяких форумах у соціальних мережах сприяють налагодженню комунікативного простору між тими, хто знаходиться в середині української культури, та тими, хто долучається до неї завдяки колективній пам'яті.

Порубіжжя як динамічний простір взаємодії, є предметом континуального процесу долання, що включає різноманітні групи людей, котрі є активними агентами повсякденної політики порубіжного життя [7]. Це дає можливість переосмислити роль та значення принципів і безпеки державної територіальності для більш широкого розуміння шляхів, за допомогою яких визначаються державні кордони, сусідні порубіжні зони, а також взаємосприйняття та відносини між групами, котрі живуть у порубіжжі (наприклад, «сусід-друг» та / або «сусід-ворог»).

Оскільки порубіжжя не є статичним утворенням, культура, яка твориться ним є глибоко контекстуальною. Контексти часто містяться у більш широкому соціальному просторі, а тому зрозуміти контекст можна через аналіз соціальних практик та дискурсів. Володіючи

соціальною силою, вони маніфестують себе у культурі. Відповідно, порубіжжя можна визначити як сукупність усіх можливих контекстуальних появ, серед яких інституціональні практики (політика, культура, економіка та інші) представляють одне ціле, а емоції, що породжуються ними (патріотизм, гордість, ненависть, соціальні та культурні відмінності) ґрунтуються на історичній пам'яті та культурі очікування. Усі ці інституціональні практики достатньо заполітизовані, що зумовлюється їх залежністю від держави та її влади. У цьому значенні порубіжжя – це продукт нашого знання, інтерпретації та соціальної практики.

Практика встановлення кордону як «...обмеження та встановлення порядку (b/ordering), "інакшості", фіксації територіальної ідентичності ((id)entities), що не обмежується буттєвим простором лише однієї держави» [8, с. 674], показує, що вичерпання можливостей територіального кордону зумовлюється необхідністю перекреслення порубіжного простору з метою покращення контролю за потоками мігрантів, біженців і терористів. Але там, де для одних кордон конструюється як обмежувальна лінія, для інших вона може бути бар'єром. У цьому контексті порубіжжя породжує нові виклики суспільству у вигляді нового політичного простору, трансформації відносин між державою та суспільством. Такі виклики зумовлені переосмисленням ролі кордонів в умовах перманентного процесу творення порубіжної культури. Сьогодні головними викликами нашої культури стали дві моделі української державності: «Галицької» та «Донбаської» [2].

Контекстуальність порубіжної культури формується під впливом історичних наративів, що з'являються у ході переосмислення культурної спадщини того чи іншого народу. Специфікою таких наративів є те, що вони не просто історичний продукт певної культури, це власні сюжети історії, що по-різному розповідаються та пере-розповідаються культурними групами. Як правило, використовуються історичні події минулого, що можуть піддавати сумніву правдоподібність історії іншої культурної групи.

Оповідання історій передбачає появу символічного простору, де циркулюють вибіркові історії, які не зовсім охоче сусіди з порубіжжя розповідають один одному. Тем не менш, такі наративи створюють між групами соціальні відносини, які видозмінюються залежно від типу історій. У цьому вимірі продукуються культурні межі та визначаються кордони комунікативного простору.

Оскільки кожна історія має свій власний контекст, останній може ставати гарним приводом для виникнення конфлікту між різними, але близькими завдяки порубіжжю, культурними групами. Як правило, це результати спроб у такий спосіб відстояти ідентичність певної культурної групи, що намагається підкреслити свою відмінність від інших. На думку дослідників, кожен наратив з'являється у критичні моменти та перекреслює культурний простір для відновлення почуття етнічної або соціальної належності певної культурної групи. К. Едер називає це наративною силою порубіжжя [6]. Комунікативний простір такої порубіжної культури складається з окремих історій, котрі різні групи просто передають від покоління до покоління як певну дискурсивну традицію.

Яскравими прикладами «великих відмінностей» між різними культурними групами можуть слугувати праці наших вітчизняних дослідників, таких як В. Б. Антонович та М. Костомаров. У своїй праці «Три національні типи народні» В. Б. Антонович пропонує розглянути базові відмінності українців, як окремого національного типу, від поляків та росіян. Примітним є те, що сам автор, називаючи українців русинами, росіян великоросами та москалями, втягується ще в один важливий наратив – назв української держави, її народу та сусідів. Базові відмінності українців від інших національних типів дослідник наводить на підставі сучасних йому антропометричних, психологічних даних, а також на підставі порівняння традицій та культур. Важливим є те, що нація, за В. Б. Антоновичем, розуміється у дусі примордіалістських теорій націоналізму: «...це група людей рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом. В оцій близькості і ріднині треба спостерігати дві речі: – *одну* – ті особності та відміни, якими сама природа наділила людей, <...>; *другу* – се ті особності, що з'явилися і виростили на ґрунті перших не самі по собі, а вироблено їх історією нації, її культурою і історичним вихованням» [1, с. 196]. Аналізуючи та порівнюючи «особності» українців з росіянами та поляками, дослідник робить висновок, що в українців більше спільного з поляками, ніж з росіянами. «Москалі», за В. Б. Антоновичем, це повна протилежність українського національного типу.

Якщо на початку свого аналізу дослідник розповідає про антропометричні дані, то завершує зовсім в іншій тональності, акцентуючи увагу на так званому «етичному критерії». Він досить примітно підкреслює нашу тезу про вибірковість історичних наративів, що виринають з колективної пам'яті у слухний для історії держав час: «Етика – річ вселюдська, тільки етика у різних народів складається неоднаково, різно. В заснові етики в усіх народів покладено невиводне шукання того, як то по правді, як не по правді, що таке правда, а що кривда» [1, с. 210.]. Таким чином, якщо на початку дослідник опирається на тезу про те, що саме зовнішній критерій є найголовнішим фактором відмінностей між трьома спорідненими кордонами національними типами, то, підсумовуючи, робить висновок, що саме етичний критерій, більш глибокий, є основним фактором культурних відмінностей.

На протиположності В. Б. Антоновичу, М. Костомаров більш помірний у своєму порівнянні народних типів. Сама назва його роботи «Дві русскія народности» вказує на те, що автор не протиставляє народні типи, а виводить їх з одного джерела. Так, на думку дослідника, южнорусси та великорусси мають спільне коріння, і більш близькі між собою. Свідомо оминається порівняння українців з поляками, оскільки, на думку автора, «между нами и Поляками не можетъ быть такой обѣны, такого соединенія и братства, какъ съ Великоруссами. <...> у Великоруссовъ есть то, чего у насъ нѣтъ, а мы съ своей стороны можемъ наполнить пробѣлы въ ихъ народности.<...> Поляки ничего отъ насъ не получаютъ, ибо ихъ коренныя свойства одинаковы съ нашими, но мы также не можемъ ничего отъ нихъ заимствовать, кромѣ панства, а это панство – убиваетъ нашу народность» [3, с. 79-80].

Таким чином, очевидним є те, що обидва українських дослідника є основоположниками різних історичних наративів. Вони пропонують відмінні погляди відносно походження українців та їх спорідненості з сусідніми культурами. Примітно, що дані наративи зберігають свою актуальність для української культури сьогодні, та можуть слугувати надійним дискурсивним плацдармом для аналізу сучасних дискусій навколо даної теми.

Але виникає питання, чи можна сприяти співіснуванню культур у порубіжному просторі з метою запобігання конфліктів між групами? Дослідники пропонують створити мінімальні умови для появи м'яких культурних меж між групами завдяки конструюванню колективної ідентичності, прийнятної для всіх груп. Можливо, громадянство може бути такою сприятливою колективною ідентичністю, а, отже, почуття гордості та любові до держави мають об'єднувати групи.

Роблячи висновки, необхідно зауважити, що (культурні) межі є невід'ємною частиною культури в умовах порубіжжя. Саме завдяки ним створюються та підтримуються соціальні групи та відмінності між ними. Межі, таким чином, є також частиною практики та наративів, завдяки яким конституюються соціальні групи та їх ідентичності, та управляються члени цієї групи. Історія української культури є тим багажем історичної пам'яті, яка здатна відповісти практично на всі злободенні питання сучасних українців.

В якості перспектив подальших наукових досліджень можна виділити наступні напрямки роботи:

- порівняння регіональних ідентичностей в сучасній Україні;
- класифікація історичних наративів української культури та культур України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Три національні типи народні : [електронний ресурс] / Володимир Антонович. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua>.
2. Грицак Я. Хто такі українці, і чого вони хочуть? [електронний ресурс] / Ярослав Грицак. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/node/1107>.
3. Костомаров Н. Две русские народности / Николай Костомаров. – СПб. : Основа, 1861. – № 3. – С. 33-80.
4. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Ігор Шевченко ; [авторизований переклад з англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського]. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – XIX+250 с., 5 карт.
5. Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху / Н. Яковенко // Міжкультурний діалог. – Т. 1 : Ідентичність. – К. : Дух і літера, 2009. – С. 57-95.

6. Eder K. Europe's Border: The Narrative Construction of the Boundaries of Europe / K. Eder // *European Journal of Social Theory*. – 2006. – № 9 (2). – pp. 255-271.
7. Grundy-Warr C. Forty Years On: Revisiting Border Studies. Reflections on the Relevance of Classic Approaches and Contemporary Priorities in Boundary Studies / Grundy-Warr Carl, Schofield Clive // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – pp. 650-662.
8. Houtum H. The Geopolitics of Borders and Boundaries / Henk Van Houtum // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – pp. 672-679.
9. Jiménez A. G. An Approach to the Concept of a Virtual Border: Identities and Communication Spaces / Jiménez Antonio // *Revista Latina de Comunicación Social*. – 2010. – № 65. – pp. 214-221.